

oda, hogy a klikk megnyilvánuljon, vagy fedje magát. „Baromság – mondja a főklikker –, itt semmi ilyesmi nincs. Mi csak végezzük a dolgunkat...”

Egy vezető körül ösztönösen azért jön létre klikk, mert másféle módszerrel a csoportot megtartani és vezetni képtelenné válik. Eggyel lejjebb lép tehát, a pótszerek lépcsőjére. Ezen találhatók az alábbi olcsó megoldások: a rokonszenves személyek kiválasztása, a mindenáron hűségesnek mutatkozó támogatása, a kegyenc kijelölése, a fülbe súgás engedélyezése, sőt megkívánása, a hírforrások és útjaik ellenőrzése, és ha mindez nem tartja meg a befolyást, akkor az általánosított gyanakvás kifelé, végül a paranoia. Ezek egyúttal a klikk fejlődésének állomásai.

Az azonos foglalkozási csoportokban képződő *párhuzamos klikkek* (új fogalom) nem túri egymást. A főklikker ellen szubklikkek (magyarul: *alklikk* – új szó) keletkeznek, azokból, akiket a főklikk kiszorít – valami miatt. Ez a főklikkert nagyon idegesíti, mivel a saját határain kívül semmi befolyása nincs sem dolgokra, sem személyekre. Mivel a klikk illegális, nem kezdhet legális tárgyalást az ellenzőivel. Az ellenzők is illegálisak, ők sem egyezkedhetnek a klikkel. Ha ezt megtennék, akkor beismernék saját magukról, hogy ők is klikkek, és a másikat megsértenék azzal, hogy pejoratív módon *leklikkezik* (új szó!). Ezért az-

tán sunyi csapdákat állítanak egymásnak, mindenféle fedőszervezetet hoznak létre, hogy látszólag ne klikkek tárgyaljanak egymással, de mindkét fél tudja, hogy mégiscsak azok tárgyalnak.

A klikkhez csatlakozás növeli az önbizalmat, de ha valakit kizárnak, az hosszú időre elveszíti a lába alól a talajt, mert önképe rettenetes károsodást szenved. Hasonló tragédiát él át, mintha a személyiségét addig tökéletesen meghatározó egyetlen személy hagyná el örökre, aki nélkül már többé nem önmaga. A helyzet hasonlít ahhoz, amit valamikor a tisztikaszinóból vagy egy illegális pártból való kizárás jelentett. Biztosan olvastak ilyet – bezárt szoba, asztalon a revolver, durr, stb.

Végül csak néhány szót arról, hogy a klikk az emberi érdektársulások evolúciójában igen jelentős helyen van. Lehet belőle gazdasági közösség, segítőnek álcázott társulás, reklámügynökség, betéti társaság, korlátozott felelősségű akármi, és mindezeknek a fejlődése során a klikk állandóan jelen lehet, sőt bennük is kialakulhat. Például a korlátozott felelősségű társaságokból a klikken keresztül *korlátlanul felelőtlen búnszövetkezet* képződhet, és akkor már senki nem mondja, hogy klikk. Mikszáth Kálmán se, gondoljanak a Tóth Marira, hogyan járt a galád Noszty fiúval!

DR. SZIRMAI IMRE

A varázsló kertje színvizsgálata

Csáth Géza – a századforduló novellisztikájának mestere – első novelláskötete 1908-ban került az olvasók kezébe, huszonegy változat egy fiatal „nyugatos” író műhelyéből. 2008 egyébként a *Nyugat* című folyóirat indulásának százéves évfordulója.

Stílusvizsgálatom középpontjába Csáth kaleidoszkopikusnak minősített, „szecessziós, impresszionistagyanús” műveit állítom. Szükségesnek látom tágabb összefüggésben felvázolni Csáth korai novellisztikájának sajátossá-

gait, esztétikájának legfontosabb jegyeit, mert enélkül hiányos lenne a stílárkép is. A komplexebb megközelítési módot az alkotó személyisége és alkotásainak sokrétűsége kívánja meg. Erre biztatnak emellett a korszerű elemzési modellek is, valamint a nyelvészek szövegstiliztikai kutatásai is. Csáth esztétikai nézeteit kritikáiban fejtette ki. Irodalmi pályakezdése szorosan összefüggött a zenével, az új zene hallgatásával és művelésével s a többi művészeti ágak figyelésével, a festészet, szob-

rászat, építészet korabeli kiválóságainak követésével. Azok a művészek álltak Csáth Gézához közel, akikben rokon esztétikai igényt és elveket talált, de az Adyval, Bartókkal, Kodállal, Debussyvel, Mahlerral, D'Indyvel, Meunier szobrászatával, Beardsley rajzaival, Gauguin képeivel, Wedekind, Hauptmann, D'Annunzio, Wilde, Ibsen, Maeterlinck darabjaival jelzett irányokban csak az indulás, a vágy a közös: a valóság minél erőteljesebb megragadása újszerű, szokatlan, akár extrém, perverz, deviáns kifejezési formák segítségével.

Benne kavargó ebben a mohó újdonság-igényben az impresszionizmus, a naturalizmus, a szecesszió (bár Csáth tagadja a zenei szecessziót), a realizmus és a líraiság egy-egy jellegzetes vonása, de ez a realizmus inkább mutat a szürrealizmus felé. Az ellentmondásosság, a kettősség, még inkább a sokszínűség, a felbomlás jelei figyelhetők meg Csáth művészetében. A sokszínűség *A varázsló kertje* című novelláskötet állandó jelzője lehet, s az állandóan mozgásban, változásban lévő világ szerkezetét leképezni bátor alkotó kulcsszava a kaleidoszkóp lesz.

Az egyes stílusirányzatokra jellemző jegyek váltakozó előrenyomulása, majd visszavonulása figyelhető meg a kötetben. Egy-egy novella ritkán minősíthető tisztán egy-egy irányzathoz tartozónak, s így az irodalomtörténészek korábbi álláspontját is módosítani szükséges (vö. Bóka László: *Csáth Géza*. Budapest, 1937; *A magyar irodalom története*. Budapest, 1965, 447–454). Azok a megközelítési módok a legjobbak, amelyek ugyan egy-egy irányzathoz próbálják kapcsolni az írókat (pl. Antal Gábor, Diószegi András, Bori Imre, Czére Béla, Dér Zoltán, Fülöp László, Galsai Pongrác, Katona Imre), de a naturalizmus, az impresszionizmus, a hagyományos és lélektani realizmus, a szimbolizmus, a szecesszió kifejezett képviselőjének nem minősítik.

A korabeli szerzők (Ignotus, Hegedűs Gyula, Karinthy Frigyes, Kosztolányi Dezső) és a későbbiek elemzése, leírásai szerint Csáthtal kapcsolatban központi fogalom az objektivitás, de elsősorban a realitás, az anyag igénylése értelmében, s az ezzel összefüggő lélektani ábrázolás.

Ennek formai-stiláris megoldása lehet: 1. naturalisztikus (*Tor*; *A béka*); 2. impresszionisztikus (*Nyári bál*; *Este*; *Tavaszi ouverture*); 3. a

szimbolizmus felé ható (*Fekete csönd*; *A varázsló halála*); 4. szecessziós (*A varázsló kertje*; *Eroica*; *Mesék, amelyek rosszul végződnek*); 5. szürrealisztikus (*A kék csónak*); 6. realista (*Marriska az anyjánál*; *Találkoztam anyámmal*; *A sebész*), de egységről nem beszélhetünk. Egy-egy novellának csak egy-egy részlete, szelete, szövegdarabja fér bele a fenti „kategóriákba”.

1. Naturalista szövegrészlet:

„...a gyomrom rémületes undorban vonaglik, a szemem előtt és a torkomon hideg nedves varangyok mászkálnak, a fülemben egy békanyálzagú hang vartyog és a gerincoszlopomban görcsös jéghideg iszonyat szaladgál.” (*A béka*)

2. Impresszionista szövegrészlet:

„Ott arany napsugár olvasztotta feketére a tegnap még fehér háztetőket. A sárga hóvíz szaporán csörögve folyt a csatornában. Az ég fényes, csillogó, kék színben ragyogott. Időnként nagy, szürke, lila felhőgomolyagok rohantak át az udvar fölött nyíló kicsiny, kék négyszögön.” (*Tavaszi ouverture*)

3. Szimbolista szövegrészlet:

„Oh, hogy fáj a szívem ezen a reggelen. Tudtam, éreztem... hogy jó a fekete csönd. Óriási denevérszárnyakon.” (*Fekete csönd*)

4. Szecessziós szövegrészlet:

„Kábító virággillat csapott meg a kerítés megett kert volt; nem nagyobb, mint egy kis szoba. A talaja körülbelül a derekunk magasságáig fel volt töltve. És tele az egész kert virággal.

Sajátos növényvilág tenyészett itt. Hosszú szárú kürt alakú virágok, amelyeknek szirmai mintha fekete bársonyból volnának. A sarokban liliombokor óriáskelyhű, fehér liliomokkal megrakodva. Mindenütt elszórva alacsony, vékony szárú fehér virágok, amelyeknek egy szirma, csak egy szirma, gyenge piros színű volt. Úgy tetszett, hogy ezek bocsátják azt az ismeretlen édes illatot, amelyet szagolva az ember azt hiszi, elakad a lélegzete. A kert közepén egy csomó bíborvörös, kövér virág terpeszkedett. Húsos selymes fényű szirmaik hosszan lógtak le egészen a magasra nőtt haragoszöld színű fűbe, mint egy kaleidoszkóp, úgy hatott ez a kis csodakert. Közvetlen előttem a nőszirmok lila virágai nyíltak. Százféle virággillat tevődött össze a bódító szagában, s a szivárvány

minden színét megtalálhattad a virágok színében." (*A varázsló kertje*)

5. Szürrealisztikus szövegrészlet:

„A csónak lett az egyetlen multságom. Egész nap benne ültem. Karcsú, kék bordái úgy tűntek fel, mint valami hatalmas csodavirág szirmai. (A virág lassan úszik és ismeretlen mesebeli országok felé viszi azt, aki benne ül.)" (*A kék csónak*)

6. Realista:

a) hagyományos leírás: „Kibérelek egy óriási termet, műtőasztalt. Három asszisztens foglalatoskodik az előkészületekkel. A teremben a tudomány és a pénz előkelőségei szoronganak vegyesen a szegény emberekkel. Végre elnémul a zaj: Felöltöm a köpenyt, a lábamra húzatom a gumicsizmákat. Nyugodtan mosom a kezemet, kiadom: kezdjék az altatást." (*A sebész*)

b) lélektani realizmus: „Másszor meg a Rettenthetetlen ólomkatonáról álmodtam. Azt hiszem, azért, mert a könyv akkor is a vánkósom alatt volt. A kis táncosnő az álomban: Eszti volt és én az ólomkatona. A mese vége az, hogy az ólomkatona és a kis táncosnő elégnék a kályhában. Másnap, amikor a szolgáló kikotorja a hamut, a katona helyett egy kis ólomszívet talált, s a kis táncosnőből pedig csak a kis pléh fejcsillag marad meg, az is koromfeketére égve... Itt elkezdtem zokogni álomban. Eszti keltett föl." (*Vörös Eszti*)

Az idézett szövegrészletek egyetlen kötetbe gyűjtött (Budapest, 1908), de különböző című novellákból valók. *A varázsló kertje* címadó novellát körülbelül a kötet közepén találjuk, ez a választás és beillesztés – telitalálat. A novella önmagában is hordozza mindazon stílussajátosságokat, amelyek az egész kötetre jellemzőek – a metonimikus és metaforikus látásmód egyesítésére mutat be Csáth Géza magas szintű írói példát. A tartalmi oldal – a századforduló emberének problémái és látásmódja – bravúros formai-stiláris megoldásokkal párosul Csáth művészetében.

A szerkesztés mellett a századforduló jellegzetes szóhasználatáról is képet nyerhetünk. A szövegek kohézióját bizonyos korra is jellemző kulcsszavak és ezek ismétlődései, antonimái, szinonimái biztosítják.

A kor irányzataiban nagy szerepet kap a látvány, a festőiség, a képiség, a színkompozíció

(impresszionizmus, szecesszió), ez a szókincsben is kiemelkedő fontosságot nyer. Johannes Itten *A színek művészete* (Budapest, 1978) című művészetpedagógiai munkájában alapfontosságú tájékoztatást ad a színek és formák tanához: „A szín: élet. Színek nélkül halott lenne a világ. Őseszmék a színek, a kezdettől fogva való színtelen fények és ellentétpárjának, a színtelen sötétségnek a gyermekei.”

A színek különféle nézőpontokból tanulmányozhatók. Értelmezhetők fizikai – elektromágneses – rezgéseként; vegyületekként (festékanyagok, pigmentek molekuláris szerkezeteként); fiziológiai-pszichikai oldalról a színek agyunkra és látószervünkre gyakorolt hatásmechanizmusok. A művészt a színhatás esztétikai vetülete érdekli, mert alkalmazásával konstruktív, impresszív és expresszív hatást tud kiváltani külön-külön, szimultán vagy interferens módon (Itten, 79–94).

Csáth Géza első novelláskötetének, *A varázsló kertjének* színhasználatát Itten és Goethe színtanával megfeleltetve impresszívnek és kompozicionálisnak minősíthetjük. Ez a novellák irányzatokhoz kötöttségét húzza alá. Az impresszionista jellegű és szecessziós, szimbolikus, szürrealista jegyeket is magukba olvasztó írások bővelkednek, sőt olykor-olykor tobzódhatnak a színekben. A sárga, a vörös és a kék alapszínek, valamint az ún. semleges színek, a fekete, a fehér és a szürke jelenléte a palettán erőteljes. A sárga szinonimájaként, árnyalataként a halványsárga, a citromszínű, a szőke, az aranszőke, az arany (fémes csillogású is!) jelenik meg.

A sárga gondolkodás, a súlytalanság, a derű, a napfény szimbóluma, formakaraktere az egyenlő szárú háromszög. A színek összhangzattanában a 12 tagú színekörben alapvető fontosságú a megléte. A kettős-, hármas-, négyes-, ötös- és hatoshangzatok alapeleme csakúgy, mint a vörös és a kék.

Csáth Géza első novellái a kötetbe szerkesztés (kompozíció) szintjén rendelkeznek a harmonikus színösszhangzat kritériumaival, megvan bennük minden alapszín. Az egyes novellákat vizsgálva azonban a harmónia megbomlik.

A másodrendű színek közül hiányzik a narancs (a vörös és sárga keveréke), megvan viszont az ibolyaszínű és a zöld s ezeknek további keverései. Mivel tudjuk, hogy Csáth

hármás indíttatású művész volt: zenész, festő és író, az impresszionista összhangzattani komponálás nem idegen tőle. A novellákban harmonikus és diszharmonikus színösszhangzattannal találkozunk, mint a kor zenéjében is (Bartók, Kodály, Mahler, Debussy, Richard Strauss). Csáth novelláiban pontos zenei megfeleléseket ír le (*Tavaszi ouverture*).

Ha a formakaraktterekkel keresünk megfeleltetést, Csáthra a lekerített, ívelt formák jellemzőek, ezt igazolja az alapszínek közül a kék szín hegemoniája a vörössel és a sárgával szemben. A kék a folyamatos mozgás, az áramlás, az örökké élő szellem szimbóluma jól egészül ki a statikusságot sugárzó matéria (vörös és szinonimái) és a szabad gondolkodás, a lebegő fantázia megtestesítőjével, a sárgával. A merev formák, az átlátszatlanság, a súlyosság fölött győzedelmeskedik – mint a zenében is – a szárnyalás. Ezt igazolja, hogy a narancsszínnek megfeleltethető szögletes rombusz nincs benne a szerkezetben és a palettán, Csáth „színgömbjében”, a kaleidoszkópjában. Ott van ellenben az ívelt oldalú (szferikus) háromszög, a zöld és az ellipszis alakú ibolyaszín. Csáth novelláskötetének szín-, hangzat- és formavilága impresszionisztikus indítású, de erőteljesen mutat a szecesszió irányába: az elmosódó, foltszerű hatások helyett a határozottabban ívelt, indázó szerkezet kerül előtérbe (*A varázsló kertje*).

A harmad-, illetve negyedrendű stb. színek, az ún. ritkább, különlegesebb foltok sem hiányoznak Csáth színhasználatából. Többnyire a sötét árnyalatok jelennek meg: a kék mellett a sötétkék, a zöld mellett a haragoszöld, a szürke mellett a sötétszürke, a piros mellett a bíbor, bíborpiros, a bordó, a barna mellett a sötétbarna és a gesztenyeszín. A fémes csillogású bronz mellett az arany és az ezüst csak az impresszionista-szecessziós részleteket tartalmazó novellákban bukkan föl. Ugyanez vonatkozik a pasztellekre is, az elefántcsontszínre és a rózsaszínre, az opálszínűre, a sárgászöldre. (Lásd novellánként a számszerű előfordulásokat!)

Az impresszionista ecsetkezelés számára négy alapvető szempont volt fontos, ezt Csáth is alkalmazta: a fényforrás színe és a megvilágított test színe (a lokális színek ettől függően módosulnak), a fény intenzitása a plaszticitást befolyásolja, a kontrasztokat, kontúrokat eme-

li ki, végül az egymás közelségében létező, élő testek és tárgyak egymásra hatása (reflexek; fények és színek módosulásai). Csáth impresszionisztikus novelláira erősen jellemző a lokális színek használata (*A kék csónak; Eroica; Este; A varázsló kertje; Nyári bál; Tavaszi ouverture; A vörös Eszti; Történet a három leányokról; A gyertyák*), de ezeket inkább jellegzetesen századfordulós írásoknak nevezném, amelyek beillenek az európai áramlatok és irányzatok sokszínű kavalkádjába. A fehér és fekete mint semleges határ között ott lüktet a színes jelenléte Csáth művészetében. A színes szó és a kaleidoszkopikus jelző egységében érzékelteti az örökös mozgást, gyors, kavargó változást.

Csáth felhasználja a másik két fontos impresszionista technikát is. A plaszticitás a fényárnyék kontrasztjától adódik, ezt elsősorban a fehér-fekete-szürke színek használata biztosítja. A fekete a leggyakoribb tónus, ezt erősíti a helyette álló sötét szó is. A szürke körülbelül fele a fekete és fehér előfordulásának, viszonyítási alapja és háttere a századforduló színvilágának, ködlovagjainak, hétköznapi figuráinak. Ezt mutatta személynévvizsgálatom is: nem a nagy nevek, még csak nem is a tulajdonnévvel egyedített, kiemelt figurák, hanem a kisemberek sorsa foglalkoztatta. Csáth Géza a kontrasztlehetőségek mindegyikével él, de legerőteljesebben a fekete-fehér keretezés jellemzi. A két semleges szín csaknem azonos arányban fordul elő a kötetben. A komplementer kontraszt kihasználtsága is arra mutat, hogy Csáth alapszíne és viszonyítási színe a szürke (a komplementer színek keverékéből és az alapszínek keverékéből szürke jön létre, de ez az ún. színes szürke, vö. Itten idézett műve), mely a századforduló és Csáth világának is alapszíne, s szimultán módon hívja elő az adott szín meglátásával egyidejűleg a komplementerpárt akkor is, ha az nincs jelen. A keletkező szín tehát valójában nincs jelen, de érzetként megvan, s állandó vibrálást, izgalomérzetet, feszültséget okoz bennünk, az olvasókban. A vibráció a minőségi és mennyiségi kontraszt váltogatásából is adódik Csáth kötetében.

A színek hatóerejét a világító erő, a ragyogó, telített színek (arany, ezüst, sárga, piros, kék) és a tompa, tört színek (szürkék) közötti ellentét, valamint a folt nagysága is meghatározza. Egy-egy szín gyakori előfordulása expresszív

hatást, az egyensúly megbomlását idézi elő a novellákban (*Fekete csönd*: fekete; *A két csónak*: kék, rózsaszínű; *Történet a három leányokról*: vörös, barna; *Eroica*: fehér; *Nyári bál*: rózsaszínű, fehér). A szerelem vagy az erőszak a vér színével (vörös, barna) vagy pasztellekkel, különleges ragyogó színekkel jelenik meg (fehér, rózsaszínű, kék, szőke, elefántcsont, arany). Ilyenkor többnyire be nem teljesült vágyról szól az író (*Nyári bál*; *A kék csónak*; *Mesék, amelyek rosszul végződnek*; *Eroica*).

Egyetlen olyan novella sincs, amelyben valamilyen szín ne szerepelne. Minimálisan 1 (*A béka*), maximálisan 13-féle szín fordul elő (*A varázsló kertje*) a szélső értékeket képviselő írásokban. Átlagosan 7-8-féle szín szerepel egy-egy korai novellában, ez impresszionista jellegzetesség.

Egy-egy szín uralkodhat, és alaptónust adhat (fekete, rózsaszín, barna, kék, vörös), míg másutt a színek sokasága kapcsolja a novellát valamely irányzathoz, leginkább a szecesszióhoz (*A varázsló kertje*; *Mesék, amelyek rosszul végződnek*) vagy az impresszionizmushoz (*A kék csónak*; *Tavaszi ouverture*; *Nyári bál*).

A színek szerepe a szimbolizmusban is kiemelkedő: a fekete nálunk hagyományosan a gyászt, a mélységet (*Fekete csönd*), a kék a hullámzó nyugalmat, a várakozást (*A kék csónak*; *Eroica*; *Mesék, amelyek rosszul végződnek*; *Találkozás anyámmal*), a vörös a matériát, a vért, a beteljesülést (*Történet a három leányokról*; *A vörös Eszti*) asszociálja. A naturalista leírásban Csáth kedveli a komor színeket (*Fekete csönd*; *A béka*; *A sebész*).

Csáth szövegrészleteinek és színhasználatának vizsgálata azt a feltevést igazolja, hogy első novellái nem köthetők egyetlen korabeli irányzathoz sem. A századforduló sokszínű és sokrétű törekvéseinek sajátos megszólaltatója volt Csáth Géza, a novella mestere.

A novellák címe és domináns színeik:

1. *Tor*: vörös, piros, fekete, szürke, szőke (6)
2. *Fekete csönd*: kék, piros, **fekete**, sötét, fehér,

- hófehér, barna, sötétbarna, szőke, arany-szőke (8)
3. *Történet a három leányokról*: vörös, sárga, fekete, fehér, hófehér, barna, szőke, arany-szőke (8)
  4. *Jolán*: kék, vörös, piros, lila, fekete, fehér, szürke, sötétszürke, rózsaszínű, szőke (10)
  5. *A kályha*: kék, vörös, piros, sárga, zöld, fekete, sötét, fehér, szürke (9)
  6. *Mariska az anyjánál*: piros, sárga, halvány-sárga, zöld, fekete, fehér, ezüst (7)
  7. *Találkoztam anyámmal*: kék, zöld, fekete, sötét, fehér (5)
  8. *Eroica*: kék, sötétkék, vörös, sötét, fehér, szürke, barna, szőke, arany (9)
  9. *A gyertyák*: kék, vörös, sárga, citromszínű, fekete, sötét, fehér, szőke, bronz (9)
  10. *Este*: sötétkék, piros, fekete, fehér, szőke (5)
  11. *Szombat este*: kék, lila, rózsaszínű, bordó, ezüst (5)
  12. *A varázsló kertje*: kék, piros, zöld, haragoszöld, lila, fekete, sötét, fehér, hófehér, sötétszürke, barna, arany, ezüst (13)
  13. *Nyári bál*: kék, vörös, lila, fekete, sötét, fehér, **rózsaszínű** (7)
  14. *A béka*: zöld
  15. *Mesék, amelyek rosszul végződnek*: kék, vörös, sárga, aransárga, haragoszöld, ibolyaszínű, fekete, szürke, szőke, bíbor, bíborpiros, opálszínű (12)
  16. *A sebész*: zöld, fekete, gesztenyeszín (3)
  17. *A költő megtérése*: kék
  18. *A kék csónak*: **kék**, vörös, piros, sárga, sárgászöld, ibolyaszínű, fekete, fehér, szürke, barna, rózsaszínű, elefántcsontszínű (12)
  19. *Tavaszi ouverture*: kék, lila, fekete, fehér, szürke, barna, arany (7)
  20. *A varázsló halála*: kék, fekete, barna, arany, ezüst (5)

(Vastagon szedett = 5-nél többszöri előfordulás.)

Összesen 300-szor szerepel szín a 21 novellában, s ez 32-féle szín között oszlik meg.

DR. KINCSES KOVÁCS ÉVA

„Jó magyarnak lenni, igen nehéz, de nem lehetetlen!”

(gróf Széchenyi István)